

УКРАЇНСЬКА СІМ'Я. ФУНКЦІЇ
СІМ'Ї. ІСТОРИЧНИЙ
РОЗВИТОК

Структура сім'ї — це спосіб і організація зв'язків між її складовими частинами (батьками, дітьми, дідусями і т. ін.), характер їх взаємовідносин у процесі життєдіяльності, типи авт.

Соціальна структура сім'ї можна класифікувати

за місцем

- сільські
- міські

В Україні було під Росією, лише 5,6 % українців мешкало у містах, частка міських жителів серед українців становила

Сільські сім'ї поділяються на

- селянські,
- сім'ї заробітчан
- сім'ї інтелігенції.

Оскільки сімей сільської інтелігенції було вкрай мало, то основні характеристики зосередимо на селянській та заробітчанській.

Міські сім'ї можна поділити на

- робітничі,
- сім'ї службовців
- сім'ї інтелігенції.

Знову ж таки через дискримінаційну політику завойовників Україна зазнала недопущення українців до навчання у вищих навчальних закладах, тому інтелігенція складала невелику частину серед інших.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД

На зламі ХІХ—ХХ ст. в Україні лише близько 70 % населення становили українці. Решта відсотків припадала на росіян, поляків, євреїв, білорусів, молдаван, татар та ін. Українське населення здебільшого було зосереджене у селах. Торгівлею у містах займалися переважно євреї. Майже всі посади на державній службі обіймали росіяни і поляки.

М. Пимоненко. Весілля в Київській губернії

С. Васильківський. А що мати скажуть

СТРУКТУРА СІМ'Ї

Проста сім'я складається з однієї шлюбної пари (чи одного з батьків) з неодруженими дітьми (або без них). Вона може бути кількох різновидів: *подружня пара*; *повна сім'я* — батьки та діти; *неповна сім'я* — один з батьків і діти.

Серед українців традиційно переважали різні підтипи простих сімей. Найбільш поширеною в Україні в ХІХ — на початку ХХ ст. була повна проста сім'я. Дуже рідко зустрічалися сім'ї, які склалися лише з подружжя. Питома вага таких сімей серед інших типів наприкінці ХІХ ст. становила лише 7 %.

Інколи в українських селах траплялися неповні сім'ї. Як правило, вони виникали внаслідок смерті одного з подружжя і дуже рідко — через розлучення. Єдина причина розлучення, яку до певної міри могла якщо не виправдати, то хоча би зрозуміти громада, — це відсутність дітей. Загалом у народі засуджувалась невірність, люди були проти розірвання шлюбу. Такої ж позиції дотримувалась церква.

Часом з різних причин чоловік чи жінка полишали свою сім'ю і створювали нову, в якій жили «на віру» (без церковного шлюбу). У селі такі невінчані подружжя не вважалися за сім'ї. До них ставилися негативно, оскільки такий крок вважався гріхом.

Вдови і вдівці з дітьми, які становили основну частину неповних сімей, намагалися якомога швидше одружитися. Щоправда, в народі засуджувалося повторне одруження раніше, ніж через рік по смерті чоловіка чи жінки. Часто траплялося, коли вдови і вдівці, які були сусідами, об'єднувалися на чоловічі та жіночі роботи.

Складна сім'я складається з декількох кровно споріднених простих сімей, кожна з яких може бути повною чи неповною і включати інших родичів. Існує кілька різновидів складної сім'ї: *батьківська* — одружені сини і доньки живуть разом з батьком; *братська* — після смерті батька одружені брати і сестри продовжують жити під одним дахом.

Перехідним типом між простою і складною є *розширена сім'я*. Вона складається з однієї подружньої пари з дітьми і окремих близьких чи далеких родичів (наприклад, хтось з батьків чоловіка або жінки, їхні неодружені брати або сестри та ін.). Часто цей тип сім'ї існував досить тривалий час.

Особливістю розвитку української родини є постійний потяг до створення окремої індивідуальної сім'ї. Це пояснюється певними психологічними рисами і своєрідністю національного характеру: українець найвищою цінністю вважає свободу, приватну власність і господарство, хоч би на крихітному клаптику землі.

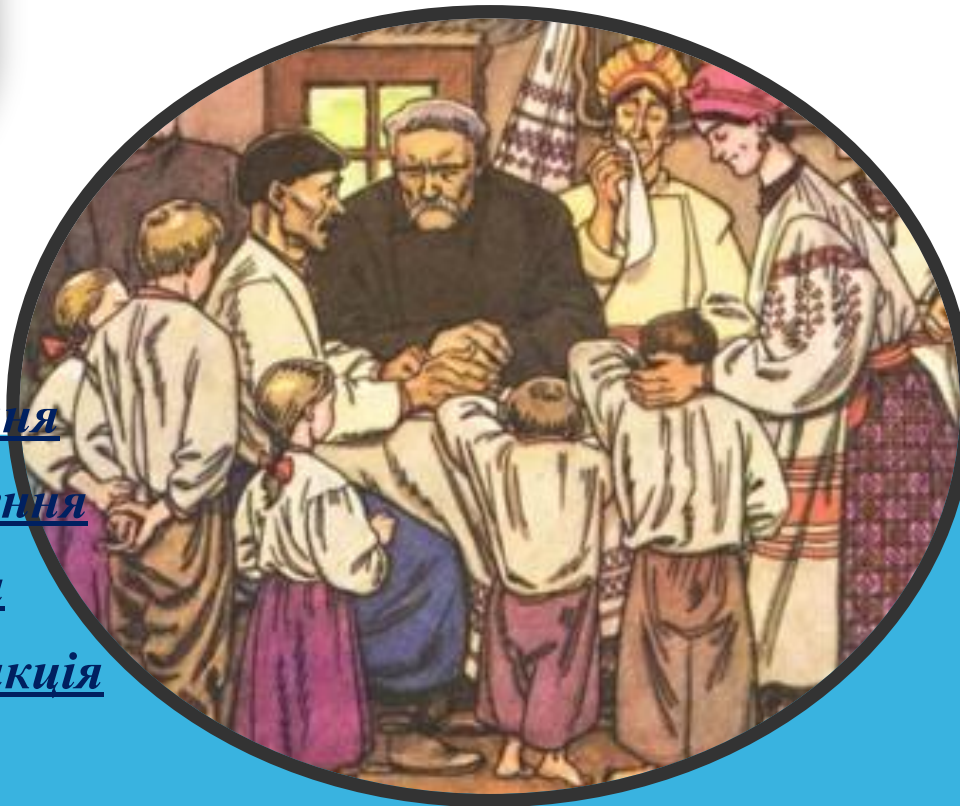
У наступні століття після Київської Русі прості типи сім'ї щораз більше переважають над складними. В результаті цього процесу наприкінці ХІХ ст. в Україні було вже 84 % простих сімей і лише 16 % складніших.

ФУНКЦІЇ УКРАНСЬКОЇ СІМ'Ї

- Економічна функція
- Виховна функція
- Функція етнічного відтворення
- Функція природного відтворення
- Сексуально-емоційна функція
- Експресивно-рекреаційна функція

Економічна функція

Забезпечувала матеріальні засади її існування, організацію домашньої праці та споживання. В основі організації виробничої діяльності української сім'ї лежав **статеві-віковий розподіл праці**.

Чоловічі й жіночі роботи можна поділити на сезонні та постійні, щоденні.

Постійними обов'язками чоловіка, наприклад, у західній частині Поділля, були:

- **виконувати всю роботу в полі;**
- **доглядати за кіньми;**
- **привезти дрова з лісу;**
- **забезпечити будівельним матеріалом, камінням під забудову;**
- **відбути шарварок (спільна робота з односельцями на ремонті дороги);**
- **доглядати за садом, огорожею коло обійстя; ремонтувати і набувати сільськогосподарський реманент; доглядати за бджолами;**
- **брати ліцензію на вирощування тютюну та ходити коло нього;**
- **позичати гроші;**
- **сплачувати податки;**
- **ходити на раду і взагалі репрезентувати сім'ю перед світською та церковною владою.**

Цей перелік чоловічих робіт характерний для землеробських районів України.

На Гуцульщині, де тваринництво традиційно було провідним у господарстві, до обов'язків чоловіка, перш за все, належали роботи щодо утримання худоби, заготівлі для неї корму. Влітку багато часу забирало косіння, громадження, сушіння та складання сіна в стопи. Чоловік заготовляв дрова і деревину для різних господарських потреб, сам виготовляв простіші предмети побутового вжитку, займався полюванням, пасічництвом, випасанням худоби на полонині.

Якщо чоловік більшість робіт виконував поза хатою, то жінка — навпаки.

Постійними хатніми обов'язками жінки були

- дітей доглядати,
- варити,
- пекти,
- обшивати сім'ю,
- вишивати,
- прясти,
- ткати,
- прати,
- хату прибирати,
- доглядати худобу,
- птаство.

Мешканці Лівобережної України: селянин і селянка. Кінець XVIII ст.

Крім того, жінки виконували ще й сезонні роботи. Наприклад, на Київщині:

«Весною жінки садили городину в полі й на городі. Як зійде картопля і вся городина, то жінки полять. Це вважалося за важку роботу. Фактично жінка мала роботу на городі аж до свята святого Петра (12 липня). Від посту й до жнив білили полотно. Від Петра починалися жнива: чоловіки косили, а жінки снопи в'язали. Після жнив жінки коноплі мочили. Літом до обов'язків жінки також належало нарвати буряків і кропиви, щоб запарити свиням. По Спасі (19 серпня) жінки городину збирали. Найперше цибулю вибирали і соняшники зрізували. Тоді збирали квасолю, мак, картоплю копали. Потім копали моркву й буряки. Найостанніше — зрізували капусту і шаткували її на зиму. Огірки солили ще перед Спасівкою. Далі господині мають справу з коноплями. Після цього сідають прясти на цілу зиму».

На Гуцульщині обов'язком жінки вважалося ще й миття овечої вовни. На Лемківщині господині часом стригли овець. **Жінки в українській селянській сім'ї не виконували фізично важких робіт:** не орали, не косили, не молотили. Цього традиційного принципу легко було дотримуватися у розширених і складних сім'ях, де вистачало чоловічих рук. Дещо інша ситуація іноді складалася в простій сім'ї через брак робочої сили. В таких випадках господарі до важких робіт об'єднувалися і допомагали один одному.

ВИХОВНА ФУНКЦІЯ

Виховна функція слугує для передачі дітям батьківського досвіду, культурної спадщини і сприяє формуванню у них ціннісних орієнтацій в житті. Виконання економічної функції значною мірою зумовлює реалізацію **трудового виховання дітей**, бо в її основу покладено працю і особистий приклад батьків.

Власне факт народження дитини сприймався у сім'ї як поява ще одного помічника. Саме цим пояснюються звичаї відрізання пуповини у новонароджених **хлопчиків на сокирі**, щоб у майбутньому був добрим господарем, у **дівчаток** — «**на гребені**» (який використовувався при прядінні), щоб була доброю прялею.

До 6—7 років дівчата і хлопці були під опікою матері та виконували приблизно однакову роботу — пасли овець, свиней, гусей. У цей же час їх починали залучати до різних занять: хлопці допомагали батькові коло худоби, а дівчата — мамі коло печі, мити посуд, замітати хату. Трохи старші діти вже виконували чітко розмежовані функції у домашньому господарстві. Дитяча праця широко використовувалася в збиральництві, що особливо характерне для Полісся і Карпат. Діти збирали гриби і ягоди в такій кількості, що їх вистачало не тільки для потреб сім'ї, а й на продаж.

Невід'ємним компонентом етнопедагогіки було **розумове виховання**. Народні погляди на формування особистості української дитини дуже високо оцінювали його, що знайшло своє відображення в приказках: «Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати»; «Не краса красить, а розум»; «Розумний всякому дає лад» та ін.

ФУНКЦІЯ ЕТНІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Функція етнічного відтворення насамперед повинна була формувати у членів сім'ї національну свідомість і сприяти нагромадженню та передачі національно-культурних цінностей. Елементами нормального культурного способу життя в українській родині були:

- 1) сповнення щоденно спільно і вголос молитви;
- 2) розповіді про свою сім'ю, рід, село, регіон, минуле свого народу і його героїв;
- 3) оповідання казок і легенд, співання народних пісень;
- 4) святкування національних свят

СЕКСУАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА ФУНКЦІЯ

Сексуально-емоційна функція задовольняла потреби подружжя в довгому спільному інтимному житті. Вона була тісно пов'язана з функцією дітонародження. Церква і народ вбачали призначення статі й сексуального життя у продовженні роду.

Чоловік і жінка потребують одне одного насамперед для забезпечення і повного розвитку людської природи. В Святому Письмі написано: «Так то полишає чоловік свого батька й

матір і пристає до своєї жінки, і стануть вони одним тілом». Вислів «одне тіло» означає не тільки образ інтимної єдності, але й єдність думок, бажань.

Мешканці Неїро-Навілвського товариства

ФУНКЦІЯ ПРИРОДНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Функція природного відтворення, або дітонародження, покликана підтримувати біологічну неперервність суспільства, задовольняти потреби сім'ї у продовженні свого роду, емоційні потреби подружжя у батьківстві та материнстві. Український народ завжди розцінював дітей як великий дар Божий. Про щастя мати дітей йдеться у низці народних прислів'їв та приказок: «Діти — то Божа роса»; «Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку» та ін.

*Leuzons des villages Veriuka, Slicytska, Zhimer, Olchannka, Baracti, du bourg de Zastow, district de Yassylow, gouvernement de Kiew.
Крестьяне селеніяхъ Веприковскаго, Плисецкаго, Двѣмирскаго, Ольшанскаго, Барактанскаго, и М. Фастова, Василковскаго унзда, Кіевскоі губерніи.*

ЕКСПРЕСИВНО-РЕКРЕАЦІЙНА ФУНКЦІЯ

Експресивно-рекреаційна функція формує емоційно-психологічний мікроклімат сім'ї, сприяє зняттю напруження у внутрісімейних відносинах, стресових станів у членів сім'ї. Вона повинна забезпечувати моральну і практичну підтримку в тяжких ситуаціях (опіку), організувати повсякденний і святковий відпочинок, розваги, сімейні урочистості.

Загальний мікроклімат сімейного життя, його настроїв, уклад і спрямованість створювалися завдяки щирій материнській ласці та небагатослівній любові батька. За народними уявленнями, щаслива та сім'я, де всі люблять і поважають один одного, де панує дух взаємодопомоги, щирої турботи. У такому випадку в народі казали: «Нащо клад, коли в сім'ї лад».

Надзвичайно важливе значення для забезпечення домашнього затишку і сімейної злагоди в українських родинах мав звичай прощання одне одному всіляких образ, провин і гнівів напередодні великих християнських свят — Різдва Христового і Великодня. Кожен член сім'ї, йдучи до сповіді перед цими святами, повинен був перепросити усіх, хто на нього гнівається, і пробачити провини тим, до кого він мав жаль.

*Сучасні селі: Стаїки, Ісхоніков, Обачков, Вілія Венгарика, Сіло
Паньков, Стань Кішомі, Бісїет де Нім.
Кремльові селі: Ісхоніков, Ісхоніков, Обачков, Буїсве-
лю, Пєтро Ісхоніков, а Стань Ісхоніков, Кішомі уїсїа.*

ЦІКАВІ ФАКТИ З ПОБУТУ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

Особливість складної української сім'ї полягає в тому, що дуже часто після смерті батька нею керувала мати. Це свідчить про традиційну незалежність української жінки й наявність елементів рівноправ'я навіть у великій патріархальній родині.

В українців батьки на старість ніколи не були самотніми. Згідно зі звичаєвим правом з батьками залишався жити один із синів: на Лівобережній Україні — переважно молодший (звичай *мінорату*), а на Правобережній — старший (*майорат*). На практиці дуже часто батьки залишали біля себе того, з ким, на їх думку, буде краще доживати віку. Дочки з батьками залишалися лише в тому випадку, коли не було синів. У такій ситуації донька приводила до батьківської хати приймака.

Залишитися у батьківському домі й доглядати батьків уважалося дуже почесним обов'язком. Це було вигідно із матеріального боку: за звичаєвим правом українців, батьківська оселя і більша частина землі — так звана *дідизна* — залишалася тому, хто опікувався мамою і татом. Це правило поширювалося і на доньок, що також свідчить про рівноправне становище жінки в українській сім'ї.

Патріархальність влади в українській сім'ї була відносною і в основному виявлялась на побутовому рівні — як християнське розуміння послуху дружини чоловікові, дітей — батькам, усіх членів сім'ї — її голові. Щодо юридичних прав, зокрема на майно, то чоловік не міг одноосібно ним розпоряджатися: придане жінки було виключно у її приватному володінні.

В українців наприкінці XIX ст. були досить демократичні внутрішньосімейні стосунки, які базувалися на звичаєво-спадковій системі. Про це свідчить майже рівномірний розподіл батьківського майна між усіма членами родини, в тому числі й між доньками. Жінка (дружина, донька) нарівні з усіма мала право на особисте майно, яке вона могла придбати за власні гроші. Дочка також мала виключне право на *материзну* — землю, яку отримала в придане її мати. Це забезпечувало жінці певну незалежність і вигідно відрізняло її від жінок інших етнічних груп, що населяли Україну.

Незалежність жінки зростала в простих сім'ях, оскільки в них було лише два дорослих виробники. Тут жінка вважалась рівноправним партнером. Чоловік з нею радився, доручав їй провадити господарство у його відсутність, коли з метою заробітчанства змушений був залишати рідну хату на довгі місяці чи роки. Важлива роль жінки, особливо в простій сім'ї, відображена в приказці: «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка — за три». Традиція рівноправного становища жінки протягом віків була важливою запорукою міцності української сім'ї. Отже, в простих сім'ях переважав егалітарний тип авторитету.

Парубок та дівчина за столом у сільській хаті. 1903 р.

ЗМІШАНІ СІМ'Ї. ЧИ ІСНУВАЛИ ВОНИ.

Не існувало жодних церковних перешкод для створення змішаних сімей представниками різних національностей однієї релігії: між православними українцями і православними білорусами, молдаванами, росіянами, українцями греко-католиками і греко-католиками білорусами, римо-католиками поляками і австрійцями. Тоді основними перепонами були відмінності у мові, звичаєвому праві, традиціях, обрядах тощо. Через ці причини в українських селах змішаних сімей було небагато або не було взагалі. Дуже рідко траплялися змішані сім'ї, де чоловік був українець — греко-католик, а жінка — православна росіянка чи навпаки. У таких випадках вибір храму при вінчанні переважно здійснювався за віруванням жінки.

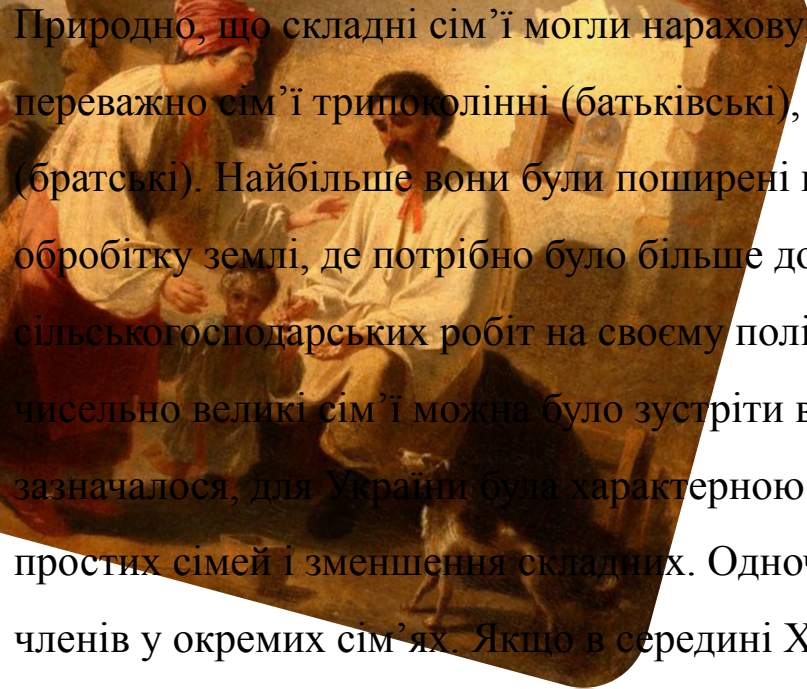
У західній частині України в змішаних сім'ях національність дівчат визначалася за матір'ю, синів — за батьком. Аналогічно було й з конфесійною приналежністю, про що свідчать записи у метрикальних книгах.

За даними Всеросійського перепису населення 1897 р., в Україні змішані сім'ї становили лише 2,7 %. Їх кількість була значно більшою в містах, ніж у селах. Таким чином, українська традиційна сім'я була в абсолютній більшості однонаціональною.

ЧИСЕЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

Чисельний склад. Кількість членів сім'ї залежала, в першу чергу, від її типу.

Природно, що складні сім'ї могли нараховувати до 20—25 осіб. Це були переважно сім'ї трипоколінні (батьківські), хоча зустрічалися й двопоколінні (братські). Найбільше вони були поширені в районах з важкими умовами обробітку землі, де потрібно було більше дорослих осіб для виконання сільськогосподарських робіт на своєму полі. У ХІХ — на початку ХХ ст. чисельно великі сім'ї можна було зустріти в Карпатах і на Поліссі. Як уже зазначалося, для України була характерною тенденція до зростання кількості простих сімей і зменшення складних. Одночасно зменшувалася кількість членів у окремих сім'ях. Якщо в середині ХVІІ ст. величина сім'ї в Україні в середньому становила 6,9 особи, у середині ХVІІІ ст. — 6 осіб, то в середині ХІХ ст. — 5,2 особи. Подібна ситуація створювалася і в окремих регіонах. Наприклад, на Покутті з 50-х років ХІХ ст. до 30-х років ХХ ст. українська сім'я зменшилася в середньому з 5,3 до 4,6 особи.

За даними Всеросійського перепису населення 1897 р. середні показники чисельності української сім'ї були такі:

- *Харківська губернія — 6,2 особи;*
- *Таврійська і Катеринославська — 6,1;*
- *Полтавська, Чернігівська, Волинська і Київська — 5,7;*
- *Подільська — 5,2 ;*
- *Бесарабська — 5,1 особи.*

Подібні показники були характерні для Галичини, Буковини, Закарпаття. Наприклад, на Гуцульщині 1890 р. сім'я в середньому складалася з 4,2—5 осіб.

На Бойківщині на початку ХХ ст. на одну хату припадало:

- **Сколівському повіті 4,7 особи;**
- **Турківському — 5,4;**
- **Старосамбірському — 4,97 особи.**

Чисельний склад сім'ї значною мірою залежав від її соціального типу. Найбільшими були селянські та заробітчанські сім'ї. Вони вирізнялися досить високою народжуваністю — у середньому по **5—7 дітей**, хоча траплялося й **10—12**. Щоправда, водночас для них характерною була висока дитяча смертність. У селянських сім'ях виживало переважно **3—5 дітей**.

Сім'ї інтелігенції та робітників у місті, як правило, були малочисельними. Дітонароджуваність у них становила в середньому **2—3 особи**. Значно нижчим був і показник дитячої смертності.

Процес ***редукції сім'ї*** (зменшення кількості її членів) триває до наших днів. Нині у середньому в сім'ї народжується по **1—2 дитини**.

ЦІКАВИЙ ФАКТ ДЛЯ СУЧАСНИХ ДІВЧАТ

У народі суворо засуджували втрату честі та цнотливості. Якщо дівчина позбулася честі до шлюбу, то не мала права одягати вінок — символ дівочої цноти. До збезчещеної дівчини нерідко застосовували фізичні покарання: її били шнурами від дзвонів, які перед тим мочили кілька днів у соляній ропі. Такій дівчині обрізали косу, водили разом з хлопцем, що звів її, селом, обмазували ворота дьогтем, надягали хомут і запрягали до воза.

На Бойківщині побутував звичай **«зганьблену дівку вести на купу»**: посеред села насипали купу каміння, виводили на неї дівчину і доручали найстаршому чоловікові в селі покрити її голову хусткою.

На всій території України найбільш вживаними термінами на означення дівчини, що народила нешлюбно, а також її дитини, були «покритка» і «байстрюк». У різних етнографічних районах на дівчину ще казали: «копилка», «завилася», «покрилася», «скозачилася» тощо. Нешлюбну дитину ще могли називати: «букарт», «копил», «найдух», «жаливник», «бенькарт» та ін. Народна мораль засуджувала також зневажливе ставлення юнака до збезчещеної ним дівчини. Він мусив заплатити за заподіяну дівчині кривду («за вінець») грішми, полем або худобою. Якщо парубок цього сам не робив, то його примушували через суд.

